

Dr. sc. Edina Solak

AHMET CEVDET PAŞA’NIN RAPORLARINA GÖRE BOSNA HERSEK’TE DİL VE KÜLTÜR

Özet

1863 yılında Bosna Müfettişliği görevine atanan Ahmet Cevdet Paşa bu görevi ifa ederken gördüklerini, gözlemlerini ve önerilerini bir rapor haline getirmiştir. Bu raporlar daha sonra yayınlanmıştır. Tebliğimizde Ahmet Cevdet Paşa’nın *Tezâkir* adlı eserleri temel referans olarak alınacaktır. Ahmet Cevdet Paşa’nın raporlarına göre, evlilik, askerlik adetleri, düşünler gibi başlıklar ön plana çıkarılıp dönemin kültür hayatı ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Bosna Hersek, Ahmet Cevdet Paşa, Kültür hayatı, Dil, Kültür*

Giriş

Mart 1823’te Bulgaristan’ın Lofça kasabasında doğdu. Asıl adı Ahmet olup Cevdet mahlasını İstanbul’da öğrenim gördüğü sırada şair Süleyman Fehim Efendi’den almıştır. Kaliteli bir eğitim hayatından sonra ilk devlet hizmetine Ocak 1844’te Rumeli Kazaskerliğine bağlı Premedi kazası kadılığı ile başladı. Hem ilmiyede hem de devlet kademelerinde başarılı bir şekilde yükseldi. 1863’te Bosna müfettişliği görevi ile ilgili hazırlıklarını yaparken 24 Haziran 1863’te Anadolu Kazaskerliği payesi aldı.¹

1863 yılında Bosna müfettişliğine tayin edilen Ahmet Cevdet Paşa müfettişlik yaptığı süre içerisinde gördüklerini, yaşadıklarını ve gözlemlerini titizlikle kaydetmiştir. Cevdet Paşa bu görevi süresince, Bosna bölgesindeki her konu ile yakından ilgilenmiştir. Coğrafyayı, bölge insanının hassasiyetlerini ve özelliklerini dinlemeye, anlamaya çalışmıştır. Karşılaştığı problemleri çözerken de bölgenin özel şartlarını daima göz önünde bulundurmıştır. Bu görevinde son derece başarılı olmasının sırrı da bölgenin hassasiyetlerini göz önünde bulundurmasından yatmaktadır. Bir buçuk yıl içerisinde Bosna’da gerekli ıslahatı gerçekleştirip masrafı bölge halkı tarafından karşılanmak üzere iki alay asker toplanmasını sağladı. Cevdet Paşa bu görevi sırasında, eğitimden askerliğe, ticaretten sosyal hayata dair önemli tespitler yapmıştır.

Dil ve Eğitim

Ahmet Cevdet Paşa Bosna’da göreve başladıktan sonra eğitim hayatı ile ilgili gözlemlerde bulunmuştur. Hatta Cevdet Paşa’yı Saraybosna’ya girişinde müslim ve gayr-ı müslim mektep çocukları şehir dışında karşılamışlardır. Karşılamada Hristiyan bir kız öğrenci Boşnak lisanında bir selamlama konuşması yapmıştır. Cevdet Paşa raporlarında Bosna ve Hersek’te okulları teftiş ettiğini, Saraybosna’daki okulların Hersek’e göre daha iyi durumda

¹ Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, *Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. VII, İstanbul 1993, s. 443-444.

olduğunu, Bosna’da maarifin gelişmeye başlamış olduğunu, Kız ve Erkek hristiyan mektepleri bulunduğunu belirtmektedir. Kendisini mekteplerde karşılayan çocukların Boşnakça hitap ettiklerini ve şu konuşmayı yaptıklarını ifade etmektedir: “Kudretlü padişah-ı Abdülaziz Han Efendimiz hazretlerinin vekili Efendimiz. Zat-ı fahimaneleriniz vatanımızı teşrif ile sıhhatü afiyet üzere aramızda sizi gördüğümüzden ve teşrif-i aliniz ahali-ı beldenin istirahat ve ıslahı halleri için olduğunu bildiğimizden hep refika ve sınıfdaşlarım tarafından arz-ı teşekkürle intihap olduğuma teşekkürle beraber tezayüd-ı eyyam-ı ömrü ikbal-ı ifahimâneniz duası vird-ı zebânımız olduğunu arz eylerim.”

Cevdet Paşa Bosna’da şehrin ileri gelenleriyle yaptığı toplantıda “Huzzarın ekserisi lisan-ı Türki tefehhüm edemediklerinden yek-diğere sual eder oldukları cihetle” Türk dilinin kullanımın yaygın olmadığını ifade etmiş olmaktadır. Gerek mekteplerdeki karşılaşmalarda gerek şehrin ileri gelenleri ile yaptığı toplantılarda Türkçe bilmediklerine dair ifadelerden Saraybosna’da halkın yerel lisanı ile konuştuğu, resmi devlet işlerinin Türk dilinde yapıldığını göstermektedir.

Askerlik

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti yeni bir ordu kurdu. Fakat Bosna, Hersek ve İşkodra gibi bazı bölgelerden asker alamadı. Boşnaklar yeni kurulan bu orduya asker vermemek için uzun süre direnç gösterdi.

Ahmet Cevdet Paşa Boşnakların yeni kurulan orduya niçin asker vermeye yanaşmadıklarını anlamaya çalışmıştır. Boşnakların askerlikten çekinmesinin sebebi, daha önce Bosna’nın dışında kalmış olmalarıdır. Bosna’dan alınacak askerlerin Arabistan gibi uzak bölgelere gönderileceklerinden endişe etmektedirler.² Cevdet Paşa bu durumu tespit ettikten sonra Bosna’dan alınacak askerlerin Bosna kıtasında görevlendirilmeleri için İstanbul ile yazışmalara başlamıştır.

Cevdet Paşa’nın bir diğer tespiti meselenin çözümü açısından daha da önemlidir. Asker alma meselesini çözmek için öncelikli olarak Bosna’nın ileri gelenlerinin ikna edilmesi gerektiği sonucuna varır. Bosna-Hersek’te eyalet ileri gelenleri 20 kişi olup bunlardan dördü Travnik, Saraybosna, Mostar ve Gradaçats kazaları müftüleridir. Cevdet Paşa eyalet ileri gelenleri ile defalarca görüşür ve Bosna Hersek’te askeri ıslahat yapılmasına karar verilir. Cevdet Paşa’ya göre Boşnaklar, dinlerine bağlı kimseler olmalarından dolayı din adamlarının nasihatleri toplum üzerinde son derece etkili olmaktadır. Cevdet Paşa’nın bir diğer önemli tespiti de askerlik görevini yerine getirecek olan delikanlılara sevgilileri olan kızların sözlerinin tesir ettiğidir.

Bosna’da kızların evlenmelerini zorlaştıran bir düğün adeti vardır. Kız babası için düğün yapmak demek pahalı giysiler almak ve günlerce yemek vermek anlamına gelmektedir. Bu da ailenin tüm servetini bitirmektedir. Cevdet Paşa kızların askerlik konusunda desteğini almak için bu geleneksel düğünü yasaklar, geleneksel Boşnak düğünü yapacak olanlara vergisinin iki kat olarak deftere kaydedilmesi için emir verir.

Cevdet Paşa’nın verdiği bilgilerden anlıyoruz ki Bosna’ya memur olarak gelen görevliler burada evlenir fakat çok geçmeden boşanıp giderlermiş. Cevdet Paşa bunu önlemek için bu tür evliliklerde mihrin birkaç kat fazla belirlenmesini ve eşini boşayıp gidecek olursa

² Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Ma’ruzat)*, Haz.Yusuf Halaçoğlu, BKY Yayınları, İstanbul 2010, s. 98.

mihrin kendisinden derhal tehsil edilmesini emreder.³ Böylelikle evlenmeyi kolaylaştırıp, boşanmayı zorlaştırarak kızların gönlünü kazanmış, asker toplama konusunda onların desteğini sağlamaya çalışmıştır.

Ayrıca bu dönemde camilerde vaaz eden hoca efendiler, askerliğin faziletine dair halka nasihat etmişlerdir. Kızlar da sevgililerini askerliğe teşvik etmek için destek olmuşlardır. Toplumu askerliğe özendirmek için Sırların sıkı bir şekilde askeri eğitimle meşgul oldukları, bahar mevsiminde Bosna tarafına saldıracakları şeklinde bir söylenti de çıkar. Bu söylenti de Boşnakların eğitim görmüş bir askeri birlik ile her zaman savaşa hazır olmaları gerekliliğini halka sezdirerek askerliğe yönlendirmiştir. Yeni oluşturulacak askerlerin kıyafetleri de Boşnakların en çok sevdiği renk olan “yeşil” olarak belirlenmiştir.⁴

Cevdet Paşa, Bosnalıların ileri gelenleriyle yaptığı toplantılar hakkında bilgi verirken Boşnakların çok önemli bir özelliğine vurgu yapmaktadır. “*Boşnaklar verdikleri söze o kadar bağlıydılar ki, 18 kişi 24 gün müddetle müzakere ile meşgul olmalarına rağmen içlerinden hiçbiri dışarıya bilgi sızdırmadı. Ecnebler, bilhassa Avusturyalılar ve Sırlar böyle büyük bir mecliste meydana gelen görüşmelerin uzamasından dolayı büyük merak içinde kaldılar ve muhtevasını öğrenmeye çalıştılar. Bir ipucu elde edemediler. Böyle güvenilir sağlam insanlar ile çok iş görülebileceğini bu tavırlarından anladım*” diyor.⁵

Cevdet Paşa, Bosna’da şidetli kıştan sonra baharın gelmesiyle karların kalktığını, zümrüt yeşili otlar ve yapraklar meydana çıkarak olağanüstü bir neşe ve sevinçle halkın seyir yerlerine çıktıklarını, Saraybosna’da kızların mesire yerlerinde eğlenirken şu beyitleri söylediklerini ifade etmektedir.

“ Hünkar,müfettiş efendiye emr etmiş demiş ki,
Paranın gittiğine bakma, altınları su gibi akıt
Kızları evlendir,
Taki gazi yiğitler ve yeşilli askerler doğursunlar.”

Bosna’da askerlik meselesi Bosna ileri gelenlerinin katılmış olduğu toplantılarda detaylı olarak görüşülerek ve Padişahın onayı alınarak çözülmüştür. Cevdet Paşa askerlik meselesini hallettikten sonra “*Boşnaklar söz verip sözlerinde duran kimseler, onlardan asker almak için nice seneler boş yere uğraşmış*”⁶ sözleriyle toplumların hassasiyetlerine dikkat ederek zor görülen meselelerin kolaylıkla çözülebileceğine dikkat çekmektedir.

Cevdet Paşa Bosna’daki görevini bitirdikten sonra 2 Kasım 1864’te İstanbul’a döner. Beraberinde İstanbul’a getirdiği dört çavuş Cuma selamlığında Padişahın huzuruna çıkarılır. Sultan Abdülaziz bu dört çavuşu maiyetinde bulunan 24 çavuşun arasına katar.

Ticaret

Ahmet Cevdet Paşa Boşnakların ahlaki bozulmamış bir kavim olduklarını ticaret hayatı üzerinden de ortaya koymaktadır. Cevdet Paşa’nın verdiği bilgiye göre Bosna’da ticaret tamamen “emniyet” üzerine inşa edilmiştir. Ticaret iki koldan yürütülmektedir. İstanbul’dan Selanik ve Yenipazar yoluyla Saraybosna’ya ürün götürülmektedir. Avusturya’dan İzvornik

³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, (Tezkire 21—39), (yay. hazırlayan Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 44.

⁴ Boşnakça “yeşilli” tabiri şerefli ve saadetli anlamında kullanılmaktadır.

⁵ Tezakir, (21-39) s. 38.

⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Ma’ruzat, s. 96.

Sancağı veyahut Bihke Sancağı yoluyla ürün getirilmektedir. Saraybosna eyalatin ticaret merkezidir. Bir buçuk milyon nüfuslu Bosna eyalatinin ticaret merkezi Saraybosna'dır.

Saraybosna tüccarı İstanbul ve Avrupa'dan getirdiği ürünleri Saraybosna'da depolamaktadır. Liva ve kaza tüccarlarından birisi Sarabosna'ya gelmekte ve büyük bir tüccarın mağazasından kendisine lazım olan ürünleri istemektedir. Mağazanın yazıcısı istenilen ürünlerle birlikte karşısına fiyatını bir deftere kaydederek bir pusula düzenlemektedir. Tüccarın istemiş olduğu ürün hazırlanmakta ve defterdeki bilgilerin yazıldığı pusula müşteriye verilmektedir. Müşteri ürünü alıp memleketine götürmekte ve satmaktadır. Saraybosna'daki tüccar ara sıra bir tahsildar çıkarıp tüccarlardan tahsilat yapmakta ve yapılan ödemeye ait bir ilmuhaber düzenlemektedir.

Bosna Eyaletine bağlı Liva ve kazaların tüccarları Saraybosna'ya her geldiklerinde üçer beşer yüz bin kuruşluk ürün alır pusulasıyla beraber memleketlerine götürmektedirler. Buna karşılık kendilerinden her hangi bir senet veya şahit istenmemektedir. Bu kadar büyük bir ticaret “ itimat ve güven” üzerine inşa edilmiştir.

Cevdet Paşa Saraybosna tüccarlarından Merhemik Mehmet Ağa'ya ne kadar alacağı olduğunu sorar. Mehmet Ağa on bin keseden fazla alacağı olduğunu ifade eder. Elinizde senet veya şahit var mı dendiğinde ise “ hayır, âdet olmamış” diye cevap verir.

Ya bu tüccarlardan birisi vefat ederse paranız batmaz mı dendiğinde, vefat ederse bizim pusulamız terekisinde çıkar. Varisleri onu öder diye cevap verilmektedir. Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre Saraybosna'da uzun senelerden beri hiç kimsenin alacağı inkar olunmamıştır.

Bosna'da ticaret “senetsiz ve itimat” üzerine yapıldığı için ticaret mahkemesini geliri hiçbir zaman mahkeme katibinin maaşını karşılamamıştır. Mahkemeye sadece Saraybosna'ya gelen yabancıların davaları gelmekte bundan elde edilen gelir ise 350 kuruşu geçmemektedir. Bu para da mahkeme katibinin maaşını karşılamamaktadır.

Ticaret hayatı ile ilgili olarak Cevdet Paşa'nın önemli bir tespiti de borç ve faiz meselesidir. Cevdet Paşa bir toplantı esnasında Bosna'da “kesesi kaç kuruş faizle” borç verildiğini sorar. Buna cevaben “Haşa biz faiz almayız. Böyle haram para yemeyiz” cevabını alır. Aynı soru Hristiyanlara sorulduğunda “faiz almak Yahudilere mahsustur. Biz İslam ve Hristiyan birbirimize ödünç para veririz. Faiz almayız ve senet alıp vermek dahi adettir değildir”⁷ demişlerdir. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre son zamanlarda Bosna'ya ecnebler gelip gittikçe hristiyanlar arasında faiz almak yaygınlaşmaktadır.

Evlilik, Düğünler ve Eğlenceler

Ahmet Cevdet Paşa'nın anlattığına göre Bosna'da gençler arasında âşıklık (aşikovanye) usulü yaygındır. Bosna'nın soğuk ikliminden dolayı çocuklar geç yetişir ve evlilik çağına oldukça geç gelirler. Kızlar ve erkekler arasında âşıkdaşlık usulü geçerli olup birbirleriyle serbest ve açıktan rahat bir şekilde görüşmektedirler. 15 yaşındaki kızlar henüz yetişmiş kabul edilmeyip bu âşıklık muamelesinde bulunmazlar. Kızlar ancak 17-18 yaşına geldiklerinde âşıklık yoluyla delikanlılar ile görüşmeye başlarlar. Boşnak kızları ne kadar yaşlansalar da evlenmedikçe ferace⁸ giymeyip açık gezerler.

⁷Tezakir, s. 28.

⁸ Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi.

Kızların aşıklık etmeleri ve evleninceye kadar ferace giymeyip açık gezmeleri iffete aykırı değildir. Boşnakların erkekleri ve kızları ehl-i iffet ve ismet sahibidirler. Boşnaklar henüz ahlakı bozulmamış bir kavimdir.⁹ Boşnaklar güzel ahlak sahibi olmalarıyla birlikte mütedeyyin¹⁰ ve musalli¹¹ kişilerdir.

Cevdet Paşa'ya göre bu aşıklık usulüne bazı alimler itiraz etmektedirler. Fakat bu Boşnaklarda eski bir âdet olduğu için bunun kaldırılması mümkün değildir. Çünkü adet insanın ikinci tabiatıdır ve bunu değiştirmek son derece zordur dedikten sonra, aşıklık usulünde iffete aykırı bir durum olmamasına son derece dikkat edildiğini ifade etmektedir.

Aşıklık usulünü ise şu şekilde açıklamaktadır: *Delikanlılar kızların evi önüne gidip onlara pencereden veya kızlar bazen evlerinin sokak kapısına inip orada konuşurlar. Kızlar bazen delikanlılara su veyahut kahve verir. Bazen delikanlı avlu içine girer, kız ona abdest almak için ibrik ve namaz kılmak için seccade getirir. Eğer bu arada kaza ile bile olsa birinin parmağı diğerine dokunacak olursa bu nikah hükmünde tutulur ve derhal nikah kıyılır. Sonuç itibarıyla kız ve erkek uzun müddet âşıklık ederek , birbirlerini tanıyarak evlenmeye karar verirler.*

Bosna'da düğün yapmak çok masraflıdır. Kız evlendirmek isteyen aile sırmalı ve işlemeli ağır elbiseler yaptırmak ve haftalarca ziyafet vermek zorundadır. Bu şekilde kız evlendiren ailelerin servetlerinin çoğu gider ve birçok aile bu kadar para bulacak durumda değildir. Bu sebepten kızlar âşıkdaşlık yoluyla keni kendilerine koca bulmaya mecbur olurlar ve bu konuda da çok yeteneklidirler. Özellikle Saraybosna'ya dışarıdan gelen memur ve görevlilerin gönlünü çalmakta oldukça maharetlidirler.

Hristiyanlar ise kızlarını satarcasına aşıklarından bir hayli akçe almak gibi bir adetleri vardır. Bu sebeple Hristiyan kızları koca bulmakta çok daha fazla güçlük çekerler.¹²

Cevdet Paşa'nın naklettiğine göre, Cuma ve Pazartesi günleri Saraybosna'nın seyr-ü temaşa günleri olup bir gün şehrin bir tarafına bir gün diğer tarafına çıkarlar. Bahar mevsiminde her mahallenin kızları bir ağızdan şarkılar okuyarak mesire yerlerine giderler. Kızlar mesire yerlerinde el ele tutuşup şiirler okuyarak kendilerine mahsus alafranga oyunlar oynarlar. Delikanlılar ise karşılıklarına dizilip bunları izler ırz ve namusa dokunmayacak ve edebe mugayır olmayacak şekilde birbirlerine söz atarlar. Ahmet Cevdet Paşa ve Vali Paşa da hatada iki defa mesire yerlerine gidip birer kızı gelin etmişlerdir.

Sonuç

Ahmet Cevdet Paşa'nın raporlarında ifade ettiğine göre, Boşnaklar dindar, sözüne güvenilir, sır saklayan insanlardır. Tüm asimilasyon çabalarına rağmen Boşnakların bu özelliklerini koruduklarını gözlemlemekteyiz. Cevdet Paşa Bosna'da bulunduğu süre içerisinde devlet açısından oldukça problemli olan askerlik meselesini, yöre halkının hassasiyetlerini ve duyarlılıklarını çok iyi tespit ederek kısa sürede çözmeyi başarmıştır.

⁹Tezakir, s. 24.

¹⁰dindar

¹¹ Namaza düşkün

¹² Tezakir, s. 26.

Kaynaklar

1. Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar, (Ma'ruzat)*, (yay. Yusuf Halaçoğlu), BKY Yayınları, İstanbul 2010.
2. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (yay. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
3. Brovn L. Carl, *İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 1986.
4. Edina Solak, *Naziv jezika u salnamama: sistemska reforma obrazovnog sistema i službena nominacija jezika u Bosni*, Književni jezik, br. 24/1-2, Institut za jezik, Sarajevo, 2013.
5. Edina Solak, *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine. Sociolingvistički pristup*, Edicija Posebna izdanja, knjiga XIX, Institut za jezik, Sarajevo, 2014.
6. İvo Andrić, *Drina Köprüsü*, (çev. Hasan Ali Ediz-Nuriye Müstakimoğlu), İletişim yayınları, İstanbul 2007.
7. Kent Marian (editör), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
8. Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, *Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. VII, s. 443-444, İstanbul 1993.

LANGUAGE AND CULTURE IN BOSNIA & HERZEGOVINA ACCORDING TO REPORTS OF AHMET CEVDET PASHA

Abstract

Ahmet Cevdet Pasha, who was appointed as the Inspector of Bosnia in 1863, performed important tasks. Ahmet Cevdet Pasha put the things he saw, his observations and recommendations into a report form in Bosnia. These reports were published later. In our paper, Ahmet Cevdet Pasha's works titled as *Tezâkir* will be taken as the basic reference. According to the reports of Ahmet Cevdet Pasha, the titles such as marriage, military customs, and weddings will be brought into forefront and the cultural life of that period will be revealed.

Keywords: Bosnia Herzegovina, Ahmet Cevdet Pasha, Cultural life, Language, Culture